

Самоїлова І. В., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології
*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна*

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ЗНМ

Важливе місце в системі засобів розвитку зв'язного мовлення дошкільників посідає гра. Її вплив на виховний процес дітей було розкрито в роботах педагогів-класиків (А.Я. Коменський, С.Ф. Русова, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський та ін.), психологів (Ю.А. Аркін, М.Я. Басов, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, П.Д. Виноградов, Д.Б. Ельконін, С.Л. Рубінштейн, Д.Н. Ушадзе та ін.), сучасних педагогів (Л.В. Артемова, А.К. Бондаренко, Г.І. Григоренко, Р.І. Жуковська, В.Г. Захарченко, Т.О. Маркова, Д.В. Менджерницька, О.І. Сорокіна, О.П. Усова, Г.С. Швайко, К.І. Щербакова та ін.). Зазначимо, що хоча проблема гри завжди була в центрі уваги педагогічної науки, однак її лінгвістичний аспект щодо розвитку зв'язного мовлення розглядався лише у зв'язку з дослідженням сюжетно-рольової гри (В.Г. Захарченко). Аспекти ж ігрового потенціалу в процесі формування мовленнєвих навичок і зокрема, зв'язного мовлення дошкільників залишаються поза увагою науковців. Психологи розглядають гру як діяльність, що відображає дійсність шляхом активного її перетворення. У ході гри діти мають можливість діяти, конкретні дії зумовлюють мовленнєву активність дошкільника і водночас спрямовують розвиток гри. Це перехідна, проміжна ланка між повною залежністю мовлення від речей і предметних дій та свободою слова.

Психолінгвістичний компонент проблеми мовленнєво-ігрової діяльності розкривається у працях Є.М. Верещагіна, М.І. Жинкіна, І.О. Зимньої, О.О. Леонтєва, О.Р. Лурії, Т.О. Піроженко, І.О. Синиці, О.М. Соколова та ін. Він ґрунтується на уявленнях про структуру мовленнєвої діяльності та різноманітні психофізіологічні механізми породження мовлення, що забезпечують реалізацію мовленнєвого акту на знайомому матеріалі з використанням комунікативно спрямованих одиниць висловлювання.

У межах лінгвістичного підходу вчені визначають процес використання в мовленнєвому спілкуванні ігрових ситуацій як стилістично нейтральних, що набувають образного потенціалу шляхом актуалізації їх значень, семантичного

зрушення, внесення до них емоційно-естетичних нашарувань, що досягають здебільшого на лексико-семантичному рівні.

Лінгводидактичний аспект означеної проблеми знайшов своє практичне втілення в низці дисертаційних досліджень останніх років. Доведено, що здатність дитини використовувати в ігрових ситуаціях зв'язні висловлювання впливає на емоційно-чуттєву сферу їхньої життєдіяльності і водночас максимально активізує мовлення дітей.

У системі взаємодії різних видів діяльності за функціональними ознаками пріоритетними є такі види, як пізнавальна, мовленнєва і комунікативна, оскільки вони супроводжують усі види діяльності. Стосовно дітей дошкільного віку серед пріоритетних, стрижневих і взаємопов'язувальних, без сумніву, виступає ігрова діяльність. У ході гри діти мають можливість здійснювати конкретні дії зумовлюють мовленнєву активність і водночас спрямовують розвиток гри. Гра – перехідна, проміжна ланка між повною залежністю мовлення від речей і предметних дій та вільними висловлюваннями дітей.

Дослідженню гри як провідної діяльності дошкільників присвячені праці Ш.О. Амонашвілі, Л.В. Артемової, Т.О. Маркової, Д.Т. Менджерницької, Є.І. Тихеєвої та ін. Учені дійшли висновку, що гра може виступати засобом, який пов'язує різні види діяльності: ігрову, комунікативно-мовленнєву та навчально-мовленнєву. Виокремивши гру як вид діяльності, що посідає найважливіше місце в розвитку дітей дошкільного віку, зауважимо, що гра дитини – це не тільки згадка про пережите, а й творча переробка пережитих вражень, комбінування їх і відображення в мовленнєвому плані; вона є найефективнішим засобом вияву мовленнєвої активності дітей. Гра є інтегративною, оскільки для того, щоб гратися, дитина повинна взаємодіяти з різними предметами та іншими особами, впливати на цю особу або предмет, реагувати на зміни, які вона викликає. Ця діяльність є взаємною, навіть, предмети «реагують», коли з ними грають. Гра є відкритою, образною, виразною, творчою, різноманітною. У найкращому варіанті відсутні переможці й переможені. Коли діти граються, вони зайняті процесом, де все, що вони роблять (якщо це не завдає шкоди їм та тим, хто їх оточує), є прийнятним і характеризує цінність цієї діяльності. Водночас тільки грою діяльність дитини не обмежується. Доведено, що оволодіння діяльністю охоплює такі взаємопов'язані між собою базисні властивості особистості: ініціативність, активність, свободу вибору й відповідальність. Дитина усвідомлює себе як індивідуальність тоді, коли може здійснити діяльність за своєю ініціативою й уявити собі її наслідки. Це дитина може зробити тільки завдяки мовленню, що супроводжує всі види діяльності. У грі дитина

кується з іншими її учасниками. Відтак, М.І. Лісіна в результаті отриманих досліджень дійшла висновку про наявність ще одного виду відомої діяльності – спілкування, яке супроводжує ігрову та інші види діяльності.

Психологи розуміють як один з видів людської діяльності, в ході якої відбувається пізнання фактів дійсності й формується суб'єктивне ставлення до дійсності. Мовленнєве спілкування – одна з найбільш складних і досконалих форм спілкування. Спілкування як і будь-який інший вид діяльності має мотив, предмет, зміст, засоби, результат. Предметом спілкування є інша людина, партнер, який одночасно виступає і суб'єктом спілкування. Потреба в спілкуванні визначається як бажання і прагнення людини до пізнання, оцінки інших. Згідно з концепцією О.О.Леонтьєва, мотивами можуть бути якості партнера, що стимулюють спілкування. Дослідник вважає, що для досягнення ефективності спільної діяльності необхідно, щоб її учасники правильно розуміли й оцінювали себе і своїх партнерів. Суб'єктивне переживання, потреба у спілкуванні виступають як інтерес до інших людей, спільних дій (бажання розповісти, домовитись у грі). Отже, можна вести мову про мовленнєво-ігрову діяльність як різновид діяльності дітей дошкільного віку і водночас ефективний засіб мовленнєвого розвитку дитини. Ігрова діяльність дозволяє створити життєві ситуації, що стимулюють мовленнєву активність та спілкування дітей і сприятимуть мовному і лінгвістичному розвитку дітей.

Мовленнєво-ігрова діяльність – двокомпонентний утвір, основою якого є розвиток дитячого мовлення засобами гри. Як складне педагогічне явище, мовленнєво-ігрова діяльність базується на ігрових методах навчання дітей дошкільного віку.

Словесна гра – це гра, змістом якої виступає мовленнєве висловлювання; засобом реалізації ігрової дії та ігрового задуму є слово; результатом гри – породження нового висловлювання – тексту. Це природний спосіб організації спілкування дітей дошкільного віку, оскільки гра невимушено залучає дітей в міжособистісне спілкування. Поруч із словесними іграми у психологічній та лінгвістичній літературі використовують термін «вербальні ігри».

Під вербальними іграми розуміємо ігри, спрямовані на розв'язання мовленнєвих задач, змістом яких виступає безпосередньо мовлення, мовленнєві висловлювання різного типу, що побудовані за змістом художніх текстів. Вербальні ігри поділяємо на репродуктивні (відтворювальний характер) та творчі (творча інтерпретація). До вербальних репродуктивних ігор належать: ігри-драматизації, ігри за змістом літературних творів, ігри інсценізації, ігрові мовленнєві вправи та ситуації; до творчих: сюжетно-

зрушення, внесення до них емоційно-естетичних нашарувань, що досягають здебільшого на лексико-семантичному рівні.

Лінгводидактичний аспект означеної проблеми знайшов своє практичне втілення в низці дисертаційних досліджень останніх років. Доведено, що здатність дитини використовувати в ігрових ситуаціях зв'язні висловлювання впливає на емоційно-чуттєву сферу їхньої життєдіяльності і водночас максимально активізує мовлення дітей.

У системі взаємодії різних видів діяльності за функціональними ознаками пріоритетними є такі види, як пізнавальна, мовленнєва і комунікативна, оскільки вони супроводжують усі види діяльності. Стосовно дітей дошкільного віку серед пріоритетних, стрижневих і взаємопов'язувальних, без сумніву, виступає ігрова діяльність. У ході гри діти мають можливість діяти конкретні дії зумовлюють мовленнєву активність і водночас спрямовують розвиток гри. Гра – перехідна, проміжна ланка між повною залежністю мовлення від речей і предметних дій та вільними висловлюваннями дітей.

Дослідженню гри як провідної діяльності дошкільників присвячені праці Ш.О. Амонашвілі, Л.В. Артемової, Т.О. Маркової, Д.Т. Менджерницької, Є.І. Тихеевої та ін. Учені дійшли висновку, що гра може виступати засобом, який пов'язує різні види діяльності: ігрову, комунікативно-мовленнєву і навчально-мовленнєву. Виокремивши гру як вид діяльності, що посідає найважливіше місце в розвитку дітей дошкільного віку, зауважимо, що гра дитини – це не тільки згадка про пережите, а й творча переробка пережитих вражень, комбінування їх і відображення в мовленнєвому плані; вона є найефективнішим засобом вияву мовленнєвої активності дітей. Гра є інтерактивною, оскільки для того, щоб гратися, дитина повинна взаємодіяти з різними предметами та іншими особами, впливати на цю особу або предмет, реагувати на зміни, які вона викликає. Ця діяльність є взаємною, навіть, предмети «реагують», коли з ними грають. Гра є відкритою, образною, виразною, творчою, різноманітною. У найкращому варіанті відсутні переможці й переможені. Коли діти граються, вони зайняті процесом, де все, що вони роблять (якщо це не завдає шкоди їм та тим, хто їх оточує), є прийнятним і характеризує цінність цієї діяльності. Водночас тільки грою діяльність дитини не обмежується. Доведено, що оволодіння діяльністю охоплює такі взаємопов'язані між собою базисні властивості особистості: ініціативність, активність, свободу вибору й відповідальність. Дитина усвідомлює себе як індивідуальність тоді, коли може здійснити діяльність за своєю ініціативою й уявити собі її наслідки. Це дитина може зробити тільки завдяки мовленню, що супроводжує всі види діяльності. У грі дитина

кується з іншими її учасниками. Відтак, М.І. Лісіна в результаті порівняльних досліджень дійшла висновку про наявність ще одного виду мовленнєвої діяльності – спілкування, яке супроводжує ігрову та інші види діяльності.

Психологи розуміють як один з видів людської діяльності, в ході якої відбувається пізнання фактів дійсності й формується суб'єктивне ставлення до них. Мовленнєве спілкування – одна з найбільш складних і досконалих форм спілкування. Спілкування як і будь-який інший вид діяльності має мотив, предмет, зміст, засоби, результат. Предметом спілкування є інша людина, партнер, який одночасно виступає і суб'єктом спілкування. Потреба у спілкуванні визначається як бажання і прагнення людини до пізнання, оцінки інших. Згідно з концепцією О.О.Леонтьєва, мотивами можуть бути якості партнера, що стимулюють спілкування. Дослідник вважає, що для досягнення ефективності спільної діяльності необхідно, щоб її учасники правильно розуміли й оцінювали себе і своїх партнерів. Суб'єктивне переживання, потреба у спілкуванні виступають як інтерес до інших людей, спільних дій (бажання розповісти, домовитись у грі). Отже, можна вести мову про мовленнєво-ігрову діяльність як різновид діяльності дітей дошкільного віку і водночас ефективний засіб мовленнєвого розвитку дитини. Ігрова діяльність дозволяє створити життєві ситуації, що стимулюють мовленнєву активність та спілкування дітей і сприятимуть мовному і лінгвістичному розвитку дітей.

Мовленнєво-ігрова діяльність – двокомпонентний утвір, основою якого є розвиток дитячого мовлення засобами гри. Як складне педагогічне явище, мовленнєво-ігрова діяльність базується на ігрових методах навчання дітей дошкільного віку.

Словесна гра – це гра, змістом якої виступає мовленнєве висловлювання; засобом реалізації ігрової дії та ігрового задуму є слово; результатом гри – породження нового висловлювання – тексту. Це природний спосіб організації спілкування дітей дошкільного віку, оскільки гра невимушено залучає дітей в міжособистісне спілкування. Поруч із словесними іграми у психологічній та лінгвістичній літературі використовують термін «вербальні ігри».

Під вербальними іграми розуміємо ігри, спрямовані на розв'язання мовленнєвих задач, змістом яких виступає безпосередньо мовлення, мовленнєві висловлювання різного типу, що побудовані за змістом художніх текстів. Вербальні ігри поділяємо на репродуктивні (відтворювальний характер) та творчі (творча інтерпретація). До вербальних репродуктивних ігор належать: ігри-драматизації, ігри за змістом літературних творів, ігри інсценізації, ігрові мовленнєві вправи та ситуації; до творчих: сюжетно-

рольові ігри за змістом художніх творів, театралізовані, режисерські та ігрові небувальщини.

Вивчення стану організації мовленнєво-ігрової діяльності в дошкільних закладах (аналіз чинних програм, педагогічної документації, аналіз методичних посібників для дошкільних навчальних закладів) засвідчив, що мовленнєві ігри у програмах не посідають належного місця. У розділі «Гри» недостатньо висвітлюється завдання з формування зв'язного мовлення дітей дошкільного віку. У базовому компоненті дошкільної освіти у змістовій лінії «Світ гри» відсутні показники щодо сформованості в дітей відповідних мовленнєвих умінь і навичок, пов'язаних з ігровою діяльністю дітей. У навчально-виховній роботі вихователі використовують словесні ігри, ігрові вправи й ігрові мовленнєві ситуації на заняттях і в повсякденному житті, проте їх кількість і тематика надзвичайно обмежена.

У межах діяльнісного підходу до розвитку психіки дитини свідомість і діяльність розглядаються в єдності. Діяльність розуміють: як умови виникнення, фактор формування, об'єкт спрямування свідомості людини; форма активності людини; регулятор поведінки й дій людини. Людина живе в соціумі, що забезпечує її життєдіяльність і розвиток через спілкування (комунікацію) з іншими людьми. Зміст спілкування, стосунки і взаємовідносини відображено в мові. Відтак, мова виступає знаряддям спілкування, засобом пізнання довкілля і культури народу, її національних особливостей. Завдяки розвитку спілкування і пізнання, їх взаємодії і злиття в різноманітних формах виникає така «синтетична» форма діяльності, як ігрова.

В ігровій діяльності відбувається пошук предметів – замінників і символічне зображення предметних дій, що передають характер стосунків між людьми, форми і типи їхнього спілкування. Ігрова діяльність розвиває знакову функцію; виступає засобом пізнання культури свого народу, його традицій, обрядів, звичаїв. Відтак, у дитячих іграх яскраво відображається взаємозв'язок національної культури народу і його мови, взаємозв'язок пізнання, спілкування і діяльності дитини, що і становить сутність мовленнєво-ігрової діяльності.

Однією з найважливіших функцій ігрової діяльності є функція мовленнєвого спрямування. Мовленнєво-ігрові дії дітей спрямовані на інших учасників гри. У процесі гри дитина користується як діалогічним, так і монологічним мовленням. Саме в ігровій діяльності яскраво виявляється образність і виразність дитячого мовлення, в якому поєднуються мовні та немовні засоби виразності. У кінцевому результаті мовленнєво-ігрова діяльність спрямована на розвиток і вдосконалення мовлення дітей.

Література:

1. Алексеева М. М., Яшина В. И. Методика развития речи и обучение родному языку дошкольников. – М.: Академия, 2000. – 400 с.
2. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 216 с.
3. Гавриш Н. В. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: Навч.-метод. Посіб. – К.: Вид. дім "Шкільний Світ": Вид. Л. Галіцина, 2006. – 119 с.
4. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: Навч. посіб. для студ. ВНЗ. – К.: НМЦВО, 2003. – 300 с.
5. Ушакова О. С. Развитие речи дошкольников. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2001. – 240 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошк. виховання. – 1999. – №1. – С. 6-9.